

УДК 314.93

Фурман Т.Ю., к.пед.н, доцент кафедри бізнес статистики та економічної кібернетики
Донецького національного університету імені Василя Стуса

ТЕОРІЇ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В СИСТЕМІ СТАТИСТИЧНОГО ВИВЧЕННЯ

У статті проведено аналіз теорій середнього класу, що дозволяє виокремити його як соціально групу. Особлива увага приділялась концепціям середнього класу в аспекті статистичного вивчення соціально-економічної структури суспільства. Було визначено також роль середнього класу у розвитку суспільства, та його значення як індикатора соціально-економічного становища в державі. Були розглянуті основні підходи стратифікованого виділення середнього класу. Враховуючи багатогранність поняття середнього класу запропоновано його ідентифікацію проводити методами аналізу розподілу населення за різними критеріями та ознаками, які б враховували економічні, соціальні, політичні, психологічні та інші аспекти. При проведенні дослідження використовувались такі методи дослідження, як: системний підхід, аналіз та синтез, порівняння, систематизація, класифікація.

Ключові слова: соціальна економіка, соціальна структура, середній клас, стратифікація, самоідентифікація

Фурман Т.Ю.

ТЕОРИИ СРЕДНЕГО КЛАССА В СИСТЕМЕ СТАТИСТИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ

В статье проведен анализ теорий среднего класса, позволяет выделить его как социальную группу. Особое внимание уделялось концепциям среднего класса в аспекте статистического изучения социально-экономической структуры общества. Было определено также роль среднего класса в развитии общества, и его значение как индикатора социально-экономического положения в государстве. Были рассмотрены основные подходы стратифицированного выделения среднего класса. Учитывая многогранность понятия среднего класса предложено его идентификацию проводить методами анализа распределения населения по различным критериям и признакам, которые бы учитывали экономические, социальные, политические, психологические и другие аспекты. При проведении исследования использовались такие методы исследования, как: системный подход, анализ и синтез, сравнение, систематизация, классификация.

Ключевые слова: социальная экономика, социальная структура, средний класс, стратификация, самоидентификация

Furman T.

THEORY OF MIDDLE CLASS IN THE SYSTEM OF STATISTICAL STUDY

The theories of the middle class have been analyzed in the article, which makes it possible to distinguish it as a social group. Particular attention was paid to the concepts of the middle class in the aspect of statistical study of the socio-economic structure of society. It also defined the role of the middle class in the development of society, and its importance as an indicator of the socio-economic situation in the state. The main approaches of the stratified allocation of the middle class have been considered. Taking into account the multifaceted concept of the middle class, it is suggested that its identification be carried out by methods of

analysis of the distribution of the population according to various criteria and features that take into account economic, social, political, psychological and other aspects. The following methods were used in this research: system approach, analysis and synthesis, comparison, systematization, classification.

Key words: social economy, social structure, middle class, stratification, self-identification

Постановка проблеми. Соціально орієнтована економіка для забезпечення високих стандартів рівня та якості життя передбачає побудову державної політики з залученням всіх механізмів забезпечення соціально-економічної стабільності, які б поєднували як економічні, так і соціальні детермінанти буття. Розробка та впровадження таких механізмів державного управління передбачає попереднє соціальне структурування населення. При цьому соціальна стратифікація відіграє подвійну роль: по-перше, є індикатором, який відображає соціально-економічні процеси в суспільстві; по-друге, є методом впливу суспільних класів (прошарків, груп) на середовище свого існування, рушієм соціально-економічних перетворень.

При всій різноманітності соціально-економічних груп та прошарків, які зустрічаються в сучасному суспільстві окремих країн, об'єднань країн та всього світу, його основою є середній клас. Середній клас як базова верства суспільства є найактивнішим та найвпливовішим елементом, що виробляє соціально-економічні та моральні стандарти життя, є основою економічного, політичного благополуччя та стабільності, основним споживачем благ та ін.

Розробка механізмів державного управління, як і будь-якого іншого управління, спирається на інформаційне та аналітичне забезпечення. Основою такого забезпечення є статистика. Проте, розуміння статистики не обмежується лише збором та обробкою даних про масові явища та процеси в суспільстві, якими в подальшому користуватимуться інші. Сучасна статистика вивчає як теорії вимірювання масових суспільних явищ, так і методи, які дозволяють робити певні висновки на підставі даних, що часто отримані вибірково [1].

Роль стратифікації населення в соціальній економіці, значення середнього класу як базової верстви суспільства актуалізують питання та статистичні методи визначення та вивчення структури населення за різними критеріями, його рівня життя, оцінки рівня бідності тощо.

Аналіз останніх публікацій. Проблеми структурування населення та виділення основної його верстви – середнього класу – цікавлять наукові кола економістів, соціологів, політологів, істориків, філософів та ін. Принципи виділення середнього класу як основи стабільності та розвитку держави були закладені в античні часи Аристотелем [2]. Ідеї філософа щодо розуміння середнього класу, який знаходиться між дуже бідними та дуже заможними, знаходять розвиток і у сучасних концепціях соціально-економічної стратифікації населення.

Вклад у вивчення середнього класу був зроблений А.Смітом, А.Сен-Симоном, К.Марксом, П.Бурд'є, М.Вебером, Е.Гідденсом, Р.Дарендорфом, та ін.

Питання соціально-економічної структури населення розкривались у наукових працях та дослідженнях О.Андронік [3], О. Бондар-Підгурської [4], Д.Василюк [5], О.Кузьмук [6], Д.Романюк [7], Н.Томчук-Пономаренко [8] та ін.

Виділення невирішених проблем. Не зважаючи на широкий інтерес щодо вивчення середнього класу з боку економістів, соціологів, істориків, політологів та ін. дискусійними залишаються питання методів та критеріїв соціально-економічної

стратифікації населення, зокрема виділення середнього класу, а також аналізу його структури та диференціації.

Метою дослідження є аналіз основних теорій середнього класу з метою його статистичної детермінації.

Методами дослідження є системний підхід, аналіз та синтез, порівняння, систематизація, класифікація та ін.

Виклад основного матеріалу. Ще Аристотель вважав, що у кожній державі є мінімум три елементи суспільства: дуже заможні, вкрай бідні і середні між ними. Хоча сучасні методи соціально-економічної стратифікації суспільства стали переходити в соціальну площину, критерій достатку залишається при цьому основним у концепціях позиціонування середнього класу між дуже багатими та дуже бідними верствами.

Встановлено, що перше письмове вживання терміну «середній клас» було наведено в «Оксфордському словнику англійської мови» у 1766 році. Проте, в науковій літературі даний термін набув широкого вжитку з середини XIX століття спочатку в Англії та в подальшому в інших країнах Європи та за межами Старого світу. В той час середнім класом вважали крамарів, ремісників, різний «майстровий» люд [9, с. 27].

В науковій літературі зустрічаються різні підходи до виділення класів населення, аналіз яких дозволяє виділити дві базові концепції: в рамках класової теорії марксизму та в рамках теорії стратифікації [10]. Хоча до цих двох основних концепцій часто додають третю: теорія конфлікту Ральфа Дарендорфа [9, с. 27].

Марксистська теорія визначає, що класи існують лише у рабовласницькому, феодальному та капіталістичному суспільствах. В основу такої ідеї лягло те, що К. Маркс виділяв класи залежно від їх відношення до засобів виробництва: буржуазія, яка володіє засобами виробництва, та пролетаріат, який продає свою робочу силу. На думку К.Маркса відносини між даним класами мали антагоністичний характер і конфлікти між ними могли вирішуватись лише соціалістичною революцією.

На нашу думку, марксистська теорія класів в сучасних реаліях не відображає всієї соціальної структури суспільства і тому не є актуальною для виокремлення середнього класу як основи сучасного суспільства. Виділення лише двох протилежних класів ускладнює визначення серединного прошарку та не відображає повної картини соціально-економічної структури сучасного світу.

Класові моделі, які були запропоновані К.Марксом, були переосмислені у працях М.Вебера. М.Вебер розглядав суспільств таким, яке складається з великої кількості прошарків класів. Там самими він ввів два поняття у розуміння структури суспільства: клас та статусна група. М.Вебер визначав середній клас як суспільну групу, що знаходиться між привілейованим класом власників та пролетаріатом. Класи при цьому розподілялись згідно власності на засоби виробництва, а статусні групи були стратифіковані відповідно до законів споживання. Таким чином, за М.Вебером конфлікт інтересів виявляється в процесі обміну благ, а не в процесі виробництва, як зазначав К.Маркс [9, с.28]. І хоча М.Вебер не розкривав структуру середнього класу, проте він стверджував, що до нього необхідно включати дрібних власників та тих, хто може запропонувати на ринку певні навички та вміння.

Роботи Р.Дарендорфа продовжили розвиток вчення М.Вебера про класи. Саме Р.Дарендорфа в основу соціального структурування суспільства поклав такі критерії, як: влада, авторитет, конфліктні групи. Це надало політичної вагомості середньому класу та обґрунтувало природу громадянського суспільства [9, с.28].

Р.Дарендорф вважав основними детермінантами класової структури суспільства функції володіння, розпоряджання, контролю капіталу та диференціацію робітників на

неоднорідні соціальні групи. Власність в його концепціях – лише форма реалізації влади, яка зазнає зниження через переходу функцій контролю до менеджерів.

Порівняння зазначених класичних концепцій виявляють основні відмінності між ними, а саме відношення до засобів виробництва чи до влади. При цьому, на нашу думку, не залежно від класових теорій середній клас знаходиться між крайніми соціальними групами.

Важливим питанням у вивченні феномену середнього класу є проблеми, що пов'язані з його виокремленням. В науковій літературі можна зустріти різні підходи до стратифікованого виділення середнього класу як соціально-економічної групи.

Так, О.Кузьмук пропонує виокремлювати середній клас, використовуючи такі підходи:

- ідентифікація за професійним статусом як нематеріальною ресурсною ознакою;
- ідентифікація за доходом і споживчими стандартами;
- самоідентифікація представників середнього класу [6].

Ідентифікація середнього класу за професійним статусом передбачає включення до нього фахівців з вищою освітою. Проте із зниженням якості вищої освіти, що часто призводить до професійної непридатності, та загостренням кризових явищ та процесів, які є причинами зростання рівня безробіття та зайнятості населення не за фаховою освітою, такий метод необхідно використовувати вкрай обережно.

Доповнювати та уточнювати такий спосіб виокремлення середнього класу доречно за ідентифікацією умов та характеристик праці. Це дозволяє включати до середнього класу так звані «білі комірці», які здійснюють професійну діяльність без отриманої вищої освіти.

Самими поширеним та архаїчним способом ідентифікації середнього класу є підхід, який був запропонований ще Аристотелем. Це ідентифікація середнього класу за доходами та прибутком людей чи їх груп. В розвинутих суспільствах частка населення з доходами, наближеними до середніх, складає 60-70 %.

За такого підходу до ідентифікації Т.Поснова пропонує приналежність до середнього класу визначати рівнем доходу, який дозволяє придбати продукти харчування, що відповідають фізіологічним потребам; необхідний мінімум побутової техніки; придбати доступний автомобіль; покращити житлові умови; придбати дітям додаткові освітні послуги; забезпечити необхідні платні послуги охорони здоров'я; забезпечити можливість відпочинку тощо [11].

Крім того, критерій нагромадженого багатства можуть доповнити такі підходи ідентифікації, що дозволяє диференціації суспільство на багатих та бідних.

Для оцінки нижньої межі середнього класу за рівнем доходів чи нагромадженого багатства є визначення порогу бідності. Питанню виявлення причин бідності в Україні та шляхів її подолання присвячена низка статей А.Сидорової [12]. Автор розглядає основні статистичні показники, які використовуються в оцінці бідності, та відмічає їх недостатність.

Виділення середнього класу методом самоідентифікації розкривається у статті Д.Василюка. Автор розглядає не лише сутність та значення такого методу, а й аналізує його переваги та недоліки [5]. Так, основними перевагами даного методу є, по-перше, відсутність необхідності розробляти детальні та точні критерії ідентифікації приналежності індивідуумів до середнього класу; по-друге, можливість отримати досліднику потрібну інформацію в наслідок первинного характеру спостереження.

Проте такий метод має і свої недоліки, які пов'язані з додатковими витратами в наслідок все того ж первинного характеру спостереження. Крім того, можуть виникати і певні психологічні проблеми самооцінки та самоідентифікації [5].

Доповнювати метод самоідентифікації можна шляхом віднесення індивідуумів до середнього класу за рівнем престижу та авторитету.

Інколи пропонують до середнього класу відносити дрібних власників, керівників дрібних фірм, які засновані на особистій власності.

Місце середнього класу в суспільстві та його роль осмислюються через функції, котрі він виконує. Розуміння таких функцій дозволить виробити підходи до описування та, відповідно, виділення середнього класу.

Узагальнення ідей провідних науковців щодо функцій середнього класу знайшли відображення у статті О.Мельниченка, який запропонував таку їх класифікацію:

- економічна – управління діяльністю у процесі матеріального виробництва; науково-технічний прогрес; забезпечення ефективного функціонування капіталу; формування нового розуміння відносин, орієнтованих на високий рівень якості життя; активізація інвестиційної діяльності; потужний економічний донор шляхом сплати податків, формування фінансової основи діяльності державної і місцевої влади; вплив на розподіл і рівновагу економічної влади у суспільстві;

- політична – підтримка політичного режиму; керування політичним рухом; ініціювання та керування новими суспільними рухами; стабільність соціально-економічного розвитку країни; створення громадських інститутів та вплив на державні та політичні інститути; визначення моральних стандартів суспільства; носій демократії та свобод;

- соціальна – надання місця в соціальній структурі суспільства залежно від особистих зусиль і конкретних досягнень в освітній сфері; активна роль у структурах громадянського суспільства, відстоювання прав громадян; охорона загальноприйнятих цінностей, норм, традицій, законів суспільства; соціального стабілізатора;

- культурна – відтворення національної культури, освіти, науки; формування у суспільній свідомості уявлень про можливість висхідної соціальної мобільності, завдяки інтенсивним трудовим зусиллям; гарантування реалізації державних соціальних програм [13].

З перспективами розвитку середнього класу пов'язана ідея виділення його функцій, яка була запропонована колективом авторів за редакцією С.Телешуна:

- соціально-економічна функція – впливає на ефективний розподіл та рівновагу економічної влади в суспільстві;

- економічна функція – основний наповнювач державного бюджету країни, найпотужніший інвестиційний потенціал країни;

- стабілізуюча суспільна функція – прагнення до вирішення соціальних конфліктів та протиріч еволюційним шляхом, раціональна поведінка на політичному полі та на споживчому ринку;

- освітня функція – середній клас сам по собі є носієм як високого, так і достатнього рівня освіти для забезпечення відповідного рівня життя;

- функція соціального контролю – через інститути громадянського суспільства впливає на державні та політичні інститути;

- функція управління суспільним розвитком – характеризується інтересом до суспільних справ і стану економіки, розумінням своїх соціальних обов'язків і пошаною до закону;

- відновлювальна функція – висока здатність пристосовуватись до умов суспільної трансформації, здатність до самореалізації у періоди нестабільності, здатність реагувати на виникнення нових технологій і зростання конкуренції в умовах глобалізації;
- функція носія культурних традицій та культурного інтегратора;
- соціально-правова функція – прагне займатися своєю економічною діяльністю легально у відкритому та рівноправному правовому полі;
- політична – носій політичної свободи [9].

Інший дослідник Я.Сало об'єднує функції середнього класу в укрупненні групи та виділяє лише чотири групи таких функцій:

- стабілізуюча – як вже зазначалось, є основною функцією, що інтегрує в собі інші, через які здійснюється вплив на розвиток суспільства;
- інноваційна – є провідником інновацій та рушійною силою модернізації;
- інвестиційна – також є основною функцією, бо представники середнього класу є головними платниками податків та, завдяки своїй активності, виступають як внутрішні інвестори;
- ідеологічна [14].

Як видно, в науковій літературі функції середнього класу розглядають у різних аспектах. Така різноманітність функцій середнього класу багато в чому визначається метою його вивчення та галуззю суспільних наук, які проводять таке вивчення. Проте, статистичні методи аналізу структури та диференціації дозволяють виокремити середній клас як об'єкт аналізу.

Саме розуміння методів ідентифікації та осмислення функцій середнього класу дозволяють чітко визначити дане поняття. На нашу думку, всі трактування розуміння середнього класу, які наведені в науковій літературі, залежать від мети аналізу, наукового світогляду дослідника, вихідної інформації тощо.

На думку О.Бондар-Підгурської: «середній клас представлений сім'ями, які повністю задовольняють попит на товари першої необхідності і купують товари тривалого вжитку. Їх купівельна спроможність більша за мінімум. Вони можуть забезпечити себе побутовою технікою, одержати і сплатити кредит на житло, автомобіль, а також спрямувати кошти на відпочинок, організацію праці, створення малих підприємств, накопичення заощаджень тощо» [4, с.23].

Політологічне значення середнього класу розкриває Д.Міхель: «це складний соціально-структурний конгломерат, який складається з осіб активно зайнятих у господарському та суспільному житті держави» [15, с.58].

Висновки з даного дослідження. Існування середнього класу є об'єктивним явищем та виникає історично на певному етапі розвитку суспільних відносин. Розвиток середнього класу безпосередньо пов'язаний з розвитком продуктивних сил та господарських відносин. Вивчення даного явища здійснювалось ще з античних часів.

Середній клас є складним та багатогранним явищем, що віддзеркалює різні якості розвитку суспільства та суспільних відносин, і тому, яке не можна розглядати як суто соціальне, чи політичне, чи економічне.

Середній клас є індикатором соціально-економічного розвитку суспільства, держави та інструментом впливу на них. Саме такий клас є основним джерелом та чинником розвитку економіки та суспільства, рушійною силою соціально-економічного розвитку, запорукою стабільності держави. Саме це обумовлює значення виділення та аналізу середнього класу з боку органів державного управління, що дозволить науково обґрунтовано розробляти механізми державного стимулювання його розвитку.

Проте, за будь яких концепцій ідентифікації середнього класу його необхідно позиціонувати між двома крайніми полюсами суспільства. Саме тому методи аналізу рядів розподілу та структурні характеристики є основними методами ідентифікації та вивчення середнього класу за різними критеріями та ознаками: економічними, соціальними, політичними, психологічними та іншими. При цьому необхідно враховувати не лише кількісні характеристики, а і якісні. Вивчення середнього класу повинно в значній мірі ґрунтуватись на аналіз існуючої соціально-економічної та політичної ситуації в країні.

Таким чином, середній клас – це соціально, економічно та політично активний прошарок суспільства, який має постійний дохід на рівні не нижче прожиткового, може задовольнити власні потреби та амбіції, має майно та може накопичувати блага, володіє високим інтелектуальним та культурним потенціалом, має високий рівень професійної освіти, усвідомлює свої інтереси та амбіції, виступає стабілізатором суспільства та каталізатором його еволюційного розвитку.

Перспективи подальших досліджень. Подальше вивчення та аналіз середнього класу передбачатиме розробку системи показників для його ідентифікації, а також для оцінки якості життя населення, що буде відображено у наступних наукових працях

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hodges J. L. Basic Concepts of Probability and Statistics / J. L. Hodges, E. L. Lehmann. – San Francisco : Holden Day, 1970. – 441 с.
2. Аристотель. Політика / Пер. з давньогр та передм. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
3. Андронік О. Л. Механізм прогнозування динаміки зміни соціально-економічної структури населення / О. Л. Андронік // Економіка: реалії часу. – 2014. – № 4. – С. 126-134.
4. Бондар-Підгурська О. В. Механізм формування середнього класу як основа конкурентоспроможної економіки та сталого інноваційного розвитку України / О. В. Бондар-Підгурська // Економіка та держава. – 2012. – № 7. – С. 22-26.
5. Василюк Д. Я. Самооцінювання як метод визначення середнього класу в суспільстві: проблеми та перспективи використання / Д. Я. Василюк // Університетські наукові записки. – 2012. – № 3. – С. 567-573.
6. Кузьмук О. М. Засоби ідентифікації середнього класу як методична проблема / О. М. Кузьмук // Соціологічні студії. – 2012. – № 1. – С. 66-71.
7. Романюк Д. М. Соціально-економічна структура населення України: оцінка з позицій забезпечення людського розвитку / Д. М. Романюк // Бізнес Інформ. – 2014. – № 6. – С. 207-211.
8. Томчук-Пономаренко Н. В. Теоретико-методологічні проблеми соціально-класового структурування населення України / Н. В. Томчук-Пономаренко // Європейський вектор економічного розвитку. Економічні науки. – 2014. – № 2. – С. 240–249.
9. Еволюція і розвиток громадянського суспільства в Україні та євроінтеграційні процеси : наук. розробка / Н. Ф. Бенюх, А. Й. Яскевич, І. В. Рейтерович та ін. ; за заг. ред. С. О. Телешуна. – К. : НАДУ, 2010. – 52 с.
10. Павлова Л. І. Формування середнього класу як передумова досягнення політичної безпеки сучасної України / Л. І. Павлова // Політологічні записки. – 2013. – № 2. – С. 70-77.

11. Поснова Т. В. Роль середнього класу в системі економічної безпеки / Т. В. Поснова // Економічний простір. – 2016. – № 109. – С. 109-120.
12. Блинов А. О. Сравнительный анализ бедности в России и Украине / А. О. Блинов, А. В. Сидорова // Актуал. проблеми економіки. – 2011. – № 7. – С. 180-188.
13. Мельниченко О. А. Середній клас: ознаки та функції, напрями та засоби державного регулювання його розвитку / О. А. Мельниченко // Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління. – 2014. – Вип. 1. – С. 84-92.
14. Сало Я. В. Середній клас як інструмент соціально-економічного розвитку країни / Я. В. Сало // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2016. – Вип. 7(3). – С. 63-66.
15. Міхель Д. О. Дискурс щодо формування середнього класу як гарантія «європеїзації» України / Д. О. Міхель // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія. – 2012. – Т. 197, Вип. 185. – С. 57-62.